

Класифікація аграрних господарств за критерієм площ землекористування

Л.Ю. Мельник, доктор економічних наук

Стверджується, що деконцентрація площ сільськогосподарських угідь, які використовуються окремими агрогосподарствами, і насамперед підприємницького типу, негативно впливає на їх продуктивність й раціональне використання, збереження й постійне відновлення родючості землі. Визначені оптимальні розміри сільськогосподарських угідь.

В Україні здійснена ринкова трансформація аграрної сфери економіки. Вона визнана країною з ринковою економікою, прийнята до СОТ. Водночас залишаються невирішеними численні проблеми. Головна з них – функціонуюча нині модель аграрної економіки у кращому разі є індустріальною щодо підприємницького сектора (сільськогосподарські підприємства) і доіндустріальною відносно багатомільйонного сектора господарств населення. А в ньому 2006 року було вироблено 61,0 % валової продукції сільського господарства. Натомість в економічно високорозвинених країнах уже кілька десятиліть функціонує і відтворюється на інтенсивно-інноваційних засадах якісно нова модель сільського господарства – *постіндустріальна*. Її основа – високотехнічна і технологічна оснащеність. Вітчизняному ж аграрному сектору нині притаманний критичний стан матеріально-технічної бази, що зумовлено тривалою фінансовою неспроможністю сільськогосподарських товаровиробників, спадом інвестиційної діяльності, невідповідністю амортизаційної політики потребам їх відтворення.

Частка сільського господарства в основному капіталі національної економіки України зменшилася з 25 % у 1996 р. до 5 % у 2006 р. Машинами та обладнанням аграрні підприємства забезпечені на 45–65 % технічної потреби, більшість яких зношені. Енергетична потужність сільськогосподарських підприємств у 2006 році зменшилась у 2,5 рази порівняно з 1990 р. Така сама й динаміка наявної кількості тракторів, комбайнів, кормозбиральної техніки. Навантаженість ріллі на трактор в Україні у 4–20 разів, а посівів зернових на комбайн у 4–8 разів більша, ніж у розвинених країнах світу. Вітчизняні машини та обладнання відстають від світових на 2–3 покоління. Щорічні втрати зерна при збиранні оцінюються 8–10 млрд грн, а по сільському господарству в цілому – 15–18 млрд грн, посилюються міграційні процеси. За кількістю та якістю технічних засобів, продуктивністю машин, екологічністю та безпечністю в роботі аграрна Україна стоїть значно нижче розвинених країн світу [8].

Виходячи з цього стратегічним завданням сільського господарства для України є розбудова його постіндустріальної моделі, зорієнтованої на продуктивне й ефективне використання виробничих ресурсів, відновлення й розвиток на інтенсивно-інноваційних засадах. У ній пріоритетна роль має

належати сектору великотоварних агроструктур, незалежно від організаційно-правових форм господарювання. У зв'язку з цим особливу актуальність набуває аналіз існуючої структури аграрних господарств у контексті їх розмірів і можливих напрямів концентрації земельних ресурсів.

Метою статті є визначення сучасної структури аграрної сфери економіки з огляду на розміри землекористування й перспективи їх зростання.

Результати дослідження та їх обговорення. Основний і вихідний напрям аграрної реформи в Україні – ринкова трансформація відносин власності та господарювання. На сьогодні в аграрній сфері функціонують багатоманітні аграрні господарства. Їх можна класифікувати за різними ознаками. Останні роки позначені посиленням інтересом науковців до аналізу аграрних господарств в аспекті їх організаційно-правових форм. Зокрема, численні дискусії спостерігаються з питання переваг чи недоліків особистих селянських господарств (ОСГ), фермерських господарств (ФГ), різних видів сільськогосподарських товариств, виробничих сільськогосподарських кооперативів і приватних підприємств. Віддаючи належне такому напрямку дослідження, наголосимо, що водночас недостатньо уваги приділяється питанню позитивного впливу на продуктивність і ефективність аграрних господарств такого чинника, як їх розміри. Натомість із самого початку аграрної реформи й дотепер більшість науковців абсолютизували чинник приватної власності та його вплив на ефективність господарської діяльності. Провідні вчені економісти-аграрники у зв'язку з цим стверджують, що “Найвища ефективність виробництва досягається за умов тотожності власності і праці. Тому найвищої імовірності така тотожність досягається в умовах, коли людина (селянин) є працюючим власником незалежно від форм власності (приватної, корпоративної чи іншої)” [7, с. 10]. “Тому логічно, що в основі моделі має бути селянське (фермерське) господарство, тим більше, що світова практика свідчить про доцільність саме такої форми” [6, с. 125]. Нерідко стверджується, що навіть особисті підсобні господарства населення є перспективною формою господарювання та ефективним способом розв'язання проблем зайнятості на селі [5, с. 2].

Самі по собі усі наведені положення (окрім останнього) заперечень не викликають. Адже до самоочевидних істин відноситься та, згідно з якою тільки тотожність власності й праці створює внутрішній мотив до сумлінного і творчого господарювання. А в сільському господарстві цей чинник має особливо високу економічну “вагомість”. Водночас в міру розвитку продуктивних сил і, зокрема, таких процесів, як індустріалізація, спеціалізація, інтеграція спочатку в промисловості, а в останні десятиліття і в сільському господарстві усе більшого значення набуває чинник розмірів господарства. Тому, зазначимо, ряд економістів-аграрників почали зосереджувати увагу на останньому: “... досягнення техніко-технологічної ефективності можливе лише за умови концентрації виробництва. Дана проблема особливо гостро постає в сільському господарстві України, яке історично орієнтоване на великі площі землекористування, що виражається в забезпеченні відповідною технікою, науковому обґрунтуванні технологій вирощування сільськогосподарських

культур, розміщенні робочої сили. Створення фермерських господарств, розпаювання земельних фондів сільськогосподарських підприємств серед їх працівників, реформування підприємств, яке відбулося в 1999–2000 рр., як правило, призвело до зменшення площ землекористування аграрних формувань, що негативно позначається на технічному забезпеченні сільськогосподарського виробництва та якості ґрунту” [3, с. 50].

Більшість чинників, що впливають на ефективність сільгосппідприємств, можна успішно використовувати в підприємствах з достатньо великими розмірами і обсягами одержаної продукції. Як показують аналіз і розробки, великотоварні підприємства можуть стовідсотково використовувати чинники науково-технічного прогресу по всіх напрямках його складових: біологічних, технічних, технологічних, екологічних, економічних, соціальних, інформаційних. Водночас чинники цих складових науково-технічного прогресу в підприємствах середнього розміру можуть бути впроваджені на 40–50 %, а в малих – на 15–20 %. Ось чому саме великі підприємства повинні бути основою освоєння науково-технічного прогресу на майбутні роки в агропромисловому комплексі. Використання досягнень науково-технічного прогресу через великотоварні підприємства повинно стати вирішальним чинником відродження та інтенсивного розвитку агропромислового комплексу [2].

Отже, з точки зору необхідності розбудови “постіндустріальної” моделі аграрної економіки, забезпечення на належному рівні продовольчої безпеки країни, вступу України до СОТ необхідно акцентувати увагу на збільшенні частки агрогосподарств з оптимальними розмірами площ землекористування. Теоретично при цьому кращий варіант зберегти водночас єдність власності і праці (трудова сімейні господарства). На жаль, як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, сімейним формам господарювання (без використання найманої праці) досягти оптимальних розмірів землекористування, зазвичай, проблематично. Саме тому “сільськогосподарські підприємства, сформовані на спільному використанні власності, виходячи з об’єктивної їх сукупності, повинні стати основою постійного технологічного, організаційного та соціально-економічного удосконалення агропромислового виробництва на базі досягнень науки, освоєння нової техніки, технології, прийомів організації виробництва і праці. Доведено, що великотоварне виробництво забезпечує вищий рівень продуктивності праці та ефективності використання матеріальних ресурсів, а тому повинно розвиватися прискоренішими темпами” [2, с. 18].

Тобто за продуктивністю й ефективністю, конкурентоспроможністю невеликі господарства, як свідчать дані, поступаються великим агроструктурам. Останні, незалежно від організаційно-правової форми, мають незаперечні переваги у використанні техніки, технології, землі і робочої сили. Безперечно, що такі агроструктури мають можливість використовувати практично загальновизнані переваги всіх виробничих ресурсів (особливо наукових сівозмін) і завдяки цьому забезпечувати значною мірою збереження й відновлення родючості ґрунту.

Разом з тим, враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва в аспекті різних видів продукції, розвитку таких процесів, як кооперація,

спеціалізація, інтеграція, ефективними можуть бути малі, середні, іноді й порівняно дрібні господарства. Йдеться про ті види сільськогосподарського виробництва, в яких пріоритетне значення має сумлінне й творче ставлення працівника до праці, а розміри господарства не мають вирішального значення. Інакше кажучи, погоджуючись у цілому з такою оцінкою чинника концентрації виробництва, зазначимо, що він є важливим, але лише складовою комплексу багатьох інших, які забезпечують ефективну роботу агроформувань. Безперечно, що більшість їх можна успішно використовувати в господарствах з достатньо великими, а точніше оптимальними розмірами (насамперед за критерієм площ землекористування і обсягами одержаної продукції).

У вітчизняній економічній літературі приводилися різні розрахунки оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств за показниками земельних наділів. Так, при виробництві зернових та соняшнику в зоні Степу для цього потрібно обробляти 300–400 га, картоплі, овочів, плодово-ягідних – 25–50 га. Наводилися й інші дані. Однак більшість науковців вважають, що самостійне господарювання в рослинництві на площі 20–50 га не дозволяє створити мінімально необхідних сівозмін і ефективно використовувати машинно-тракторний парк. Із урахуванням світового досвіду, щоб використовувати весь необхідний спектр новітніх технологій та машин як для виробництва, так і для остаточної переробки сировини на кінцеву продукцію, потрібна земельна площа від 2 до 7 тис. га. Менші розміри погіршують рентабельність ведення сучасного екологічного, раціонального виробництва, яке об'єктивно має поєднувати рослинництво з тваринництвом. Найвищу ефективність забезпечують сільськогосподарські підприємства з площею сільськогосподарських угідь понад 5 тис. га. У фермерських господарствах збільшення площі ріллі з 50 до 400 і 900 га підвищує комплексний коефіцієнт використання технічних засобів з 0,16 до 0,88 і 0,91, а відповідно, й значно знижується собівартість продукції [4, 9].

Частіше всього оптимальними вважаються підприємства, які мають 3 тис. га сільськогосподарських угідь і більше [2].

Віддаючи належне великотоварним агроструктурам, важливо підкреслити, що вони можуть функціонувати і навіть співробітничати поряд з малими й середніми. Йдеться про ефект різноманітності. Головне тут досягти оптимального їх співвідношення, яке, зрозуміло, не є сталим. Світовий і вітчизняний досвід дають підстави стверджувати, що в сільському господарстві з розвитком продуктивних сил усе більшого економічного значення набуває невеликий за кількістю господарських одиниць сектор великих агроформувань, в якому виробляється більша частка товарної продукції. Так, кількість великих ферм у США постійно збільшується, вони створюють справжню перевагу держави на світовому ринку сільськогосподарських продуктів. Нині їх налічується 157 тис., або трохи більше 8 %, але вони виробляють 73 % продукції, одержують 78 % чистого прибутку від загального прибутку по всіх фермах. Саме великі підприємства забезпечують продовольчу безпеку США [1].

У 2002 р. в США 29 тис. найбільш великих агроформувань (1,3 % від загальної їх кількості) виробили 47,5 % товарної продукції. У кожного з таких підприємств обсяги товарної продукції становили понад 1 млн дол. за рік.

В Україні, за найбільш узагальненого підходу до усіх агрогосподарств, можна виділити три сектори: великий, середній, малий (скоріше дрібний). Певною мірою умовно великий охоплює усі сільськогосподарські підприємства – без ФГ. У складі останніх є великі, але їх кількість порівняно незначна.

У табл. 1 наведена кількість діючих сільськогосподарських підприємств різних організаційно-правових форм і використовуваних ними земель. Дані не потребують особливих коментарів. У розрахунку на одне господарство, окрім фермерських, припадає не менше 1000 га сільськогосподарських угідь. 2006 року до 50 га сільськогосподарських угідь використовували 29,3 тис. ФГ, або 74,4 % до загальної кількості ФГ, що мали сільгоспугіддя (3,8 тис. – 8,7 % ФГ не мали їх). 100,1–500,0 га мали 4,5 тис. ФГ, або 10,5 %, і лише 1591 ФГ використовували сільгоспугіддя понад 500,1 га (4 % від загальної кількості ФГ, що мали сільгоспугіддя) [10, с. 146].

1. Розміри сільськогосподарських угідь і ріллі в Україні в розрахунку на одне підприємство, 2006 р.*

Організаційно-правові форми діючих сільськогосподарських підприємств	Кількість підприємств, одиниць	Розмір використовуваних земель у розрахунку на одне підприємство, га	
		сільськогосподарські угіддя	з них: рілля
Державні підприємства	371	3172	2628
Сільськогосподарські товариства	7545	1326	1275
Сільськогосподарські кооперативи	1373	1202	1048
Приватні підприємства	4112	1044	944
Фермерські господарства	43150	92	88
Разом	56551	373	341

*Розраховано за даними [10, с. 49; 63].

Відносно сектора “господарств населення”, то Держкомстат України визначає лише кількість їх основної складової “особисті селянські господарства (ОСГ)”. У 2006 р. їх нараховувалось 4,8 млн. У розрахунку на одне господарство населення припадало 1,08 га, зокрема ОСГ – 1,39 га. Тобто абсолютна більшість господарств населення, у тому числі ОСГ, є дрібними, типу переважно натуральних домогосподарств.

Економічна значимість кожного сектора визначається, очевидно, не кількістю господарств, а обсягом і питомою вагою в загальному аграрному виробництві (табл. 2). Як бачимо, питома вага господарств населення у виробництві валової продукції у порівнянні з 1990 р. зросла на 30,6 відсоткових пункта (в.п.), хоча в порівнянні з 2000 р. зменшилася на 5 в.п. Не виправдалися сподівання більшості політиків і науковців щодо широкомасштабного розвитку ФГ. Поки що вони не відіграють помітної ролі у виробництві валової продукції сільського господарства. У секторі великих агроформувань виробляється 34,7 % цієї продукції, тобто він поки що не є пріоритетним.

2. Питома вага категорій аграрних господарств у виробництві валової продукції сільського господарства (відсотків), % [10, с. 47; 147]

Сектори аграрних господарств	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.
Господарства населення	30,6	66,0	63,5	61,0
Сільгоспідприємства	69,4	34,0	36,5	39,0
у т.ч. фермерські господарства	х	1,7	3,7	4,3

Така структура аграрного виробництва зумовлена відомими обставинами і ми їх не аналізуємо. Але з позицій забезпечення продовольчої безпеки на високому рівні, нарощування експорту сільськогосподарської продукції, посилення конкуренції у зв'язку із вступом до СОТ і насамкінець розбудови постіндустріальної моделі аграрної сфери економіки – вона не є оптимальною. Пріоритетне місце в ній має бути за сектором великотоварних агроструктур підприємницького типу.

До речі, вже тепер у кожному регіоні функціонує група особливо великих агроструктур. Наприклад, у Дніпропетровській області 2007 р. такими були ТОВ “Олімпекс–Агро” з площею використовуваних сільськогосподарських угідь 21,9 тис. га; АТЗТ “Агро-Союз” – 12,4 тис. га; ТОВАФ “Обрій” – 7,9 тис. га; ТОВ “Агро-Овен” – 7,3 тис. га; ТОВ Агрофірма “Дружба” – 5,6 тис. га. Для всіх них характерні висока продуктивність й раціональне використання сільськогосподарських угідь.

Висновки

Сільському господарстві України на сьогодні притаманна різноманітна структура агроформувань за розмірами використання земельних угідь. Кількісно переважають дрібні й малі агрогосподарства, які виробляють понад 60 % валової продукції галузі. Значне розширення площ землекористування господарствами населення, створення багатьох невеликих ФГ істотно зменшило середній розмір сільськогосподарських угідь, що використовуються новими агроструктурами ринкового типу, сформованими на базі колишніх колгоспів і радгоспів.

Деконцентрація площ сільськогосподарських угідь, що використовуються окремими агрогосподарствами, і насамперед підприємницького типу, негативно впливає на їх продуктивність й раціональне використання, збереження й постійне відновлення родючості землі. З точки зору розбудови постіндустріальної моделі сільського господарства і забезпечення продовольчої безпеки України потрібно загальмувати деконцентрацію у використанні земельних ресурсів у напрямі досягнення оптимальних їх розмірів кожним господарством.

Нині є всі підстави вважати, що подальший розвиток ринково-підприємницького середовища, покращення ринкової ситуації, менеджменту підприємств підвищать рівень концентрації земель у межах окремих господарських одиниць. Цьому будуть сприяти такі чинники:

- ◆ *введення повноцінного ринку сільськогосподарських угідь;*
- ◆ *розвиток конкуренції, який відсіє неефективних агровиробників.*

Вступ України до СОТ посилить конкуренцію аграрних господарств, при цьому вже у міжнародному масштабі.

Бібліографія

1. *Амбросов В., Маренич Т.* Механізми ефективного функціонування агроформувань // *Економіка України.* – 2006. – № 6. – С. 60–66.
2. *Амбросов В.Я., Маренич Т.Г.* Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій // *Економіка АПК.* – 2007. – № 6. – С. 15–18.
3. *Андрюшенко А.М.* Ефект діяльності сільськогосподарської кооперації в умовах становлення сільськогосподарського виробництва // *Економіка АПК.* – 2004. – № 8. – С. 48–52.
4. *Месель-Веселяк В.Я.* Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва // *Економіка АПК.* – 2005. – № 6. – С. 17–26.
5. *Особисті підсобні господарства України. Українська освітня програма ринкових реформ / Міністерство аграрної політики України.* – К., 2001. – 40 с.
6. *Підприємство в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін.; За ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка.* – К.: ІАЕ, 1998. – 514 с.
7. *Саблук П.Т.* Підвищення ролі аграрної економічної науки у формуванні та реалізації аграрної політики в Україні // *Економіка АПК.* – 2001. – № 3. – С. 3–10.
8. *Саблук П.Т.* Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період // *Економіка АПК.* – 2008. – № 4. – С. 19–37.
9. *Сенчуков В., Семенюк В.* Какая собственность на землю нужна Украине? // *Экономика Украины.* – 2007. – № 2. – С. 62–70.
10. *Статистичний збірник “Сільське господарство України” за 2006 рік / Державний комітет статистики України.* – К., 2007. – 367 с.

Методологічні засади управління якістю підготовки аграрних менеджерів

В.М. Нагаєв, кандидат технічних наук

Харківський національний аграрний університет ім. В.В.Докучаєва

Проаналізовано методологічні підходи до формування педагогічної системи управління якістю підготовки управлінських кадрів аграрного профілю. Визначено дидактичні складові якості професійної компетенції аграрних менеджерів у сучасних умовах, на основі яких запропонована технологія управління якістю навчально-творчою діяльністю студентів.

Світова глобалізація та розвиток інформаційних технологій, трансформація українського суспільства та перехід до створення національної інноваційної системи – такими є зовнішні та внутрішні імперативи, що впливають на розвиток якості кадрового потенціалу. Як осередок інтелектуальних ресурсів суспільства кадровий потенціал аграрної сфери впливає на конкурентоспроможність економіки та переважно визначає місце держави на світовому глобалізованому ринку. Це повною мірою стосується і професійної вищої аграрної освіти, яка органічно пов'язана зі суспільним виробництвом і забезпечує відтворення виробничого потенціалу держави та є одним із важливих чинників підвищення продуктивності праці й забезпечення випуску конкурентоспроможної продукції. Як зазначає Міністр освіти і науки України С.М. Ніколаєнко: “У разі систематичних помилок у методології управління якістю освітнього процесу втрати впливатимуть на інтелектуальний потенціал країни, що в остаточному підсумку може позначитися на національній безпеці України” [6, с. 4].

Проблема якості кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств у пореформений період розвитку аграрного сектора економіки України набула принципово важливого значення. Висунення цієї проблеми на перший план визначається низкою об'єктивних чинників:

- по-перше, від якості кадрового забезпечення залежить рівень розвитку країни та її глобальної економічної конкурентоспроможності;
- по-друге, кадровий потенціал набуває все більшого значення в забезпеченні конкурентоспроможності випускників вищих аграрних закладів на ринку праці;
- втретє, якість професійної підготовки кадрів аграрних підприємств – невід'ємна вимога до вітчизняної економіки за умов її інтеграції у європейський економічний простір.

Наприклад, сьогодні в агропромисловій сфері маємо суттєві порушення балансу між кількістю спеціалістів з вищою і середньою освітою. Якщо 1990 року це співвідношення становило 1:2, то у 2005 р. – 1:6. За даними державного комітету статистики, у 2005 р. із 1038 тис. працівників сільськогосподарських

підприємств лише 152,4 тис. (14,8 %) були спеціалісти з базовою вищою освітою (рівень технікумів) і тільки 80,8 тис. (7,9 %) – працівники з повною вищою освітою. При цьому підвищували свою кваліфікацію лише 1,3 % керівників і спеціалістів аграрних формувань [8, с. 143].

За цих умов проблема якісного оновлення і підвищення ефективності професійної підготовки висококваліфікованих кадрів аграрного профілю вимагає розробки і впровадження освітніх технологій управління якістю процесу підготовки аграрних менеджерів у системі економічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до сучасних соціальних замовлень система управління якістю підготовки фахівців аграрного профілю вищої кваліфікації повинна ґрунтуватися на методологічній основі їх майбутньої професійної діяльності. Сучасний фахівець вищої аграрної освіти повинен мати не тільки високий рівень знань, умінь, навичок та досвіду творчої діяльності, але й вміти навчати інших, розробляти методологічні основи управління освітнім процесом у системі підготовки і перепідготовки кадрів аграрного профілю. Якщо розглянути структуру творчої особистості менеджера, як суб'єкта управлінського процесу, в ній можна визначити додатково такі якості: проблемне бачення предмету; вміння висувати гіпотези, оригінальні ідеї; здатність до дослідницької діяльності; здатність до виявлення протиріч; вміння аналізувати, інтерпретувати та синтезувати інформацію; вміння планувати і організовувати особисту працю, раціонально використовувати робочий час; здатність до автодидактичних функцій (самоконтроль, самооцінка, самоаналіз); знання та досвід ефективних технологій міжособистісного спілкування; пошуково-креативний стиль мислення тощо.

Такі фахівці повинні володіти комплексом професійних знань, умінь та навичок, що відповідають інтенсифікації виробництва, передовим досягненням науки і техніки. Вони повинні бути здатними творчо вирішувати сучасні проблеми сьогодення, брати на себе роль лідера, вести за собою інших. С.І. Архангельський розглядає таку складну педагогічну систему за критерієм цілісності, за яким у навчальному процесі є два елементи управління: 1) педагоги (виконують функції управління); 2) студенти (виконують функції самоуправління). Він наголошує на відповідній ролі ієрархії в управлінні педагогічним процесом і зазначає: “Вищою ланкою в ієрархії управління повинен бути педагог, а нижчою – самокеровані дії студентів та відповідні засоби навчання і контролю” [1, с. 149].

Система підготовки професійних менеджерів аграрної сфери повинна формувати в них практичні навички виконання управлінських функцій, закладати фундамент психологічної стійкості в непередбачених ситуаціях, виховувати внутрішню потребу в безперервному самовдосконаленні професійної майстерності. При цьому за критеріями якості підготовки фахівців функцію саморозвитку П.Ф. Каптерев вважає основною. Він наголошує на необхідності створення умов саме для творчого саморозвитку людини [3, с. 28].

Згідно з Болонськими стандартами останнім часом дидактика вищої освіти робить наголос на розробці та впровадженні в освітній процес технологій

самонавчання. Наприклад, Ю.М. Комар пропонує навчальний посібник з технології самоуправління навчанням, який безпосередньо спрямований на особистість студента і має суттєвий вплив на його саморозвиток, самовиховання і самовдосконалення. У посібнику використані елементи системного управління навчальним процесом у вигляді трьох концентричних кіл. Внутрішнє коло складає мотивація навчання, середнє – основні функції самоуправління навчанням і зовнішнє коло – інформація [4, с. 256].

Л.І. Михайлова у своїх дослідженнях робить висновок: основною проблемою у сфері людського капіталу, як країни в цілому, так і сільського господарства зокрема, є відсутність постійного стратегічного планування його розвитку. І цю проблему не можна вирішити швидко, оскільки для цього мають вживатися відповідні заходи на державному рівні. Тому першим кроком на шляху до підвищення якості людського капіталу має стати розробка дієвої системи управління людськими ресурсами [5, с. 256].

Останнє положення сьогодні планується реалізувати в Комплексній програмі підтримки розвитку українського села на період до 2015 р., де в розділі “світа” зазначено про пріоритетні напрями досягнення високих показників якості освітніх послуг. Насамперед вирішення проблеми кадрового забезпечення в аграрному секторі буде здійснюватися шляхом удосконалення державних стандартів якості вищої освіти, адаптованих до вимог Болонської конвенції; створення нових бізнес-освітніх програм у сфері підприємництва, менеджменту, фінансів; удосконалення методів і форм підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників вищих навчальних аграрних закладів; реформування системи аграрної освіти відповідно до вітчизняного і європейського ринку праці; формування мережі регіональних університетських науково-виробничих центрів; удосконалення професійної орієнтації в сільських школах; мотивації підприємств до підприємств до навчання і підвищення кваліфікації своїх працівників тощо [7, с 25].

Визначення невирішених аспектів даної проблеми. За сучасною моделлю підготовки кадрів обсяг знань та умінь, необхідних фахівцю, зростає, оскільки в умовах реформування аграрного сектора економіки стають необхідними знання зі сучасного менеджменту, з маркетингу, мікро- і макроекономіки, інформаційного забезпечення, логістики, соціології, психології тощо. І все це відбувається в умовах, коли строки підготовки фахівців залишаються незмінними, а в деяких випадках навіть скорочуються. Тому в системі професійної освіти нині з’являються протиріччя між обсягом необхідних професійних знань і вмінь та часом, який відводиться на їх засвоєння. Наявність такої суперечності призводить до виникнення проблеми – яким чином організувати навчальний процес у вищому професійному навчальному аграрному закладі, щоб з найменшими затратами часу одержати висококваліфікованого фахівця з усіма зазначеними якостями.

Метою нашого дослідження є обґрунтування концепції підвищення якості підготовки менеджерів аграрної сфери в системі економічної освіти, яка заснована на впровадженні технології управління навчально-творчою діяльністю студентів, удосконаленні кадрової політики, оптимізації методів

підбору і оцінки персоналу, впровадженні нових критеріїв кваліфікаційного забезпечення якості людського капіталу тощо.

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції формування творчо обдарованої особистості фахівця потребують розвитку і удосконалення методологічних і дидактичних основ процесу управління навчально-творчою діяльністю (НТД) студентів. НТД розглядається як свідома, цілеспрямована, активна, взаємообумовлена співпраця студента і викладача, спрямована на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних освітніх продуктів з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства. У цій взаємодії основне місце повинно займати управління НТД, спрямоване на гарантоване досягнення освітніх цілей – набуття відповідного досвіду творчої діяльності майбутнього фахівця.

Основним концептуальним напрямом методології цієї проблеми є розробка механізмів технологізації процесу управління НТД. Педагогічна система освітнього середовища повинна технологічно реалізовувати функції управління (самоуправління) – планування, організації, мотивації, зворотного зв'язку, корегування, а методи, форми і засоби НТД забезпечувати високий рівень самостійності та індивідуалізації діяльності. Методологічною основою реалізації даної моделі повинен стати гуманістичний підхід, який полягає в забезпеченні високого рівня децентралізації управлінського впливу, гнучкості та адаптованості в мінливому освітньому середовищі, створенні такої структури дидактичного процесу, за якої студенти мають можливість глибоко індивідуалізувати НТД за темпом засвоєння навчального матеріалу, дидактичними методами та формами, а також змістом навчання відповідно до особливостей психологічної структури особистості.

Наведені концептуальні методологічні напрями автор реалізував у педагогічній технології управління навчально-творчою діяльністю – *“Менеджмент-освіта”*, яка являє собою комбіновану систему елементів управління НТД, серед яких виділяються: 1) планування індивідуальної стратегії самонавчання студентів; 2) структурований поділ навчального матеріалу на окремі модулі; 3) технологічна послідовність вивчення дисципліни; 4) система дидактичного забезпечення процесу навчання; 5) мотиваційні умови навчально-творчої діяльності студентів; 6) налагодження дієвого зворотного зв'язку і контроль за якістю освітнього продукту.

Загальна модель управління НТД побудована на системному підході і охоплює всі елементи педагогічної системи: 1 – цілі навчання; 2 – зміст навчання; 3 – методи, форми та засоби навчання; 4 – дидактичні процеси; 5 – управління та самоуправління навчанням; 6 – суб'єкт управління (викладачі і студенти); 7 – об'єкт управління (навчально-творча діяльність); 8 – результат освіти.

У моделі суб'єкт управління виступає в ролі регулятора управлінського процесу, у якому забезпечено реалізацію суб'єкт-суб'єктних відносин між викладачем і студентами, за якими студенти повною мірою беруть участь в організації управління НТД. Студент спільно з викладачем на основі індивідуальних потреб, мотивів та інтересів визначає цілі, методи, форми та

засоби НТД. При цьому НТД визначається насамперед програмованим блоком управління, який включає в себе елементи управління і самоуправління, основним з яких є модуль. Самоуправління навчанням включає такі функції студента, як самопланування, самоорганізація, самомотивація, самоконтроль (самоаналіз), які сприяють активізації навчально-творчої діяльності і, як наслідок, досягненню основної мети – сформованості творчого досвіду. Об'єкт (навчально-творча діяльність) виступає в ролі процесора, який відчуває цей вплив як відповідні дії викладача і студентів, спрямовані на створення і ефективне функціонування підсистем планування, організації навчального процесу, мотивації та контролю. Навчально-творча діяльність перетворює наявний потенціал студента (здібності, мотиви, потреби, індивідуальні задатки, характер, темперамент, рівень підготовленості тощо) у якісний результат – забезпечити необхідну кваліфікацію з визначеним фаховим рівнем знань, умінь та навичок. Корегування управлінського впливу здійснюється самим викладачем так і дидактичними процесами (інноваційні методи, форми, засоби активізації НТД), які впливають на керувану систему й на систему, якою керують. Це знаходить своє відображення в конкретних формах організації навчання і контролю. З метою інтенсифікації розвитку творчих здібностей фахівців пропонуємо використання в навчальному процесі комплексної системи поетапного контролю знань за ігровим методом на всіх етапах вхідного, поточного, проміжного, підсумкового та відстроченого контролю знань.

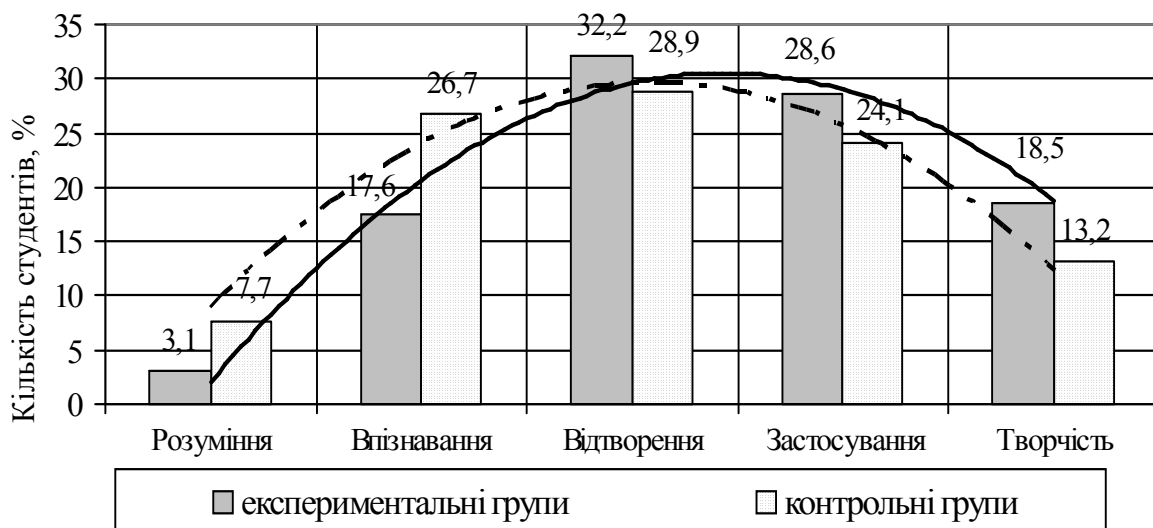
Організаційні компоненти реалізації технології управління навчально-творчою діяльністю (“Менеджмент-освіта”) представлені таким алгоритмом: 1) визначення (уточнення) цілей освітньої програми підготовки кадрів; 2) розробка модульно-рейтингових програм з визначенням обсягів підготовки фахівців; 3) розробка дидактичних методів, форм, засобів та прийомів навчання; 4) створення системи мотиваційного забезпечення навчально-творчої діяльності студентів; 5) організація роботи викладача з підготовки організаційно-методичного забезпечення навчального процесу; 6) організація пізнавально-творчої, індивідуально-самостійної діяльності студентів під час вивчення модулів; 7) організація системи зворотного зв'язку; 8) моніторинг якості підготовки кадрів відповідно до цільової функції.

Оскільки творчість, як цільова функція і результат навчально-творчої діяльності людини, базується на сукупності вмінь (інтелектуально-логічних, методологічних, світоглядних, комунікативних, автодидактичних), дидактичну основу НТД складає комплекс методів (інформаційних, операційних, пошукових, самостійного навчання). Наприклад, у ХНАУ ім. В.В. Докучаєва під час підготовки аграрних менеджерів запроваджено освітню студію-школу молодого лідера, яка використовує різноманітні дидактичні форми з відпрацювання менеджерських якостей. Для забезпечення високого рівня інформаційного забезпечення НТД створено творчу лабораторію дидактичних проєктів – “Науковий центр дидактики менеджмент-освіти”.

Розглянемо більш детально організацію навчально-творчої діяльності студентів на прикладі дисципліни “Аграрний менеджмент”. Термін

динамічного ряду експерименту становив вісім років. Аналізуючи тенденції якісних змін рівня сформованості творчого досвіду в динаміці (від бакалаврів до магістрантів), можна відзначити, що абсолютні показники зміни такого рівня (визначається показником ЗПТД) для експериментальних груп збільшуються на 0,44 бала, а для студентів контрольних груп – на 0,32 бала; приріст ЗПТД у відносних показниках становив для студентів експериментальних груп 16,0 %, а для контрольних – 14,4 %. Дані експериментів підтверджують гіпотезу автора про те, що організація навчального процесу в системі управління НТД спонукатиме до постійного творчого професійного зростання фахівців, яке відбувається значно швидшими темпами, ніж за традиційної системи навчання.

На рисунку наведено гістограму розподілу студентів за рівнями сформованості їх творчого досвіду В.П. Беспалько (від 0-го до 4-го рівня). Гістограма побудована за нормальним законом. При цьому питома вага студентів експериментальних груп, які досягли найвищого творчого рівня професійної підготовки, склала 18,5 %. У цілому рівні дієвої діяльності студентів експериментальних груп (відтворення, застосування, творчість) склали у підсумку 79,3 проти 66,2 % у студентів контрольних груп.

Гістограма розподілу рівнів сформованості творчого досвіду студентів при вивченні дисципліни “Аграрний менеджмент”

Простежимо якісні зміни у формуванні творчої особистості аграрних менеджерів на прикладі окремих дисциплін. Під час педагогічних експериментів визначалися експериментальні (система управління НТД за кредитно-модульною технологією) та контрольні (традиційна система навчання) групи. Навчальний процес складався з п’яти навчальних модулів загальним обсягом 96 аудиторних годин. Студентам були створені відповідні умови освітнього середовища, у якому вони мали можливість індивідуалізувати темп засвоєння навчального матеріалу, вільно обирати дидактичні форми вивчення дисципліни, реалізовувати власні творчі ідеї з удосконалення змісту навчального курсу. Студенти брали активну участь у нетрадиційних ігрових

формах активізації навчального процесу: тематичний конкурс КВК; дидактичні ігри (“Брейн-ринг”, “Що? Де? Коли?”, “Досягни вершини”); розробляли тематичні кросворди; готували наукові роботи; проводили наукові семінари і конференції; започаткували освітню студію “Школа молодого лідера”. Творча активність студентів оцінювалася балами рейтингу, що в цілому визначило загальний ефект: за підсумками п’яти навчальних років ефективність запропонованої технології на 19–21 % була вища, ніж традиційної системи навчання.

Висновки

Під час організації навчального процесу за модульно-рейтинговою технологією управління навчально-творчою діяльністю (“Менеджмент-освіта”) кількість творчих контактів і консультацій викладачів зі студентами в експериментальних групах зростала більш ніж у два рази в порівнянні з контрольними групами. Висока активність навчально-творчої діяльності студентів виявлялася відразу після представлення викладачами технологічної картки-пам’ятки вивчення дисципліни і не згасала до останніх занять, що у підсумку позитивно впливало на кінцевий результат – формування творчої особистості. Результати педагогічних експериментів засвідчили підвищення на 20–25 % ефективності процесу підготовки фахівців за всіма критеріями якості освіти, у тому числі й за рівнем сформованості досвіду творчої діяльності. 22–26 % студентів з експериментальних груп продемонстрували кращі здібності вирішувати творчі завдання: розв’язувати нові навчальні проблеми, узагальнювати факти, давати порівняльну характеристику управлінським процесам, робити науково-обґрунтовані висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки.

Очікуваними соціальними, економічними та іншими наслідками впровадження педагогічної технології “Менеджмент-освіта” можуть бути: підвищення продуктивності навчального процесу на основі його технологізації та управлінських концепцій освіти; покращення якості підготовки фахівців завдяки систематичності засвоєння навчального матеріалу студентами, їх високої мотивації та ефективного зворотного зв’язку; зменшення терміну професійної адаптації фахівців на виробництві.

Бібліографія:

1. *Архангельський С.И.* Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М.: Просвещение, 1980. – 368 с.
2. *Беспалько В.П.* Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.
3. *Кантерев П.Ф.* Эвристическая форма обучения в народной школе // Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX века. – М.: Педагогика, 1990. – С. 28–36.
4. *Комар Ю.М., Поважний О.С., Комар С.Ю.* Основи навчання студента: Навч.-метод. посібн. – У 4-х кн. – Кн. 1. “Самоуправління навчанням” / За ред. *В.В. Дорофійенка.* – Донецьк: ДонДУУ, 2004. – 305 с.

5. *Михайлова Л.І.* Економічні основи формування людського капіталу в АПК. – Суми: Довкілля, 2003. – 326 с.

6. *Ніколаєнко С.М.* Якість вищої освіти в Україні: погляд у майбутнє // Вища школа, 2006. – № 2 – С. 3–22.

7. Про затвердження Комплексної програми підтримки розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету міністрів України // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 3–34.

8. Статистичний щорічник Україна 2005 / За ред. *О.Г. Осауленка*. – К., 2006. – С. 129–158.

Інфраструктура регіонального ринку зерна

Н.В. Ковальчук, старший викладач

Розглядаються питання поняття інфраструктури ринку, узагальнюються та визначаються елементи і недоліки сучасної інфраструктури регіонального ринку зерна. Стверджується, що однією з найголовніших функцій інфраструктурних формувань є більш швидке товаропросування та обіг оборотних коштів.

У світовій літературі на початку ХХ століття термін “інфраструктура” був уперше використаний в економічному аналізі діяльності озброєних сил, причому “інфраструктура” розглядалася воедино з такою категорією, як логістика. Останнім часом деякі фахівці ототожнюють інфраструктуру з логістикою, відзначаючи, що “логістика це виробнича інфраструктура економіки, яка заснована на чіткій взаємодії попиту, постачання виробництва, транспорту і розподілу продукції” [4].

Більшість наукових досліджень інфраструктури була здійснена вітчизняними економістами на базі теоретичних основ наукового комунізму. У своїй праці “Капітал” К. Маркс розглядає капіталістичне виробництво як єдність двох процесів: процесу праці, що створює матеріальні блага, і процесу збільшення вартості – виробництво капіталу [1]. Порівнюючи виробництво та інфраструктуру як функціональну підсистему процесу виробництва, В.П. Федько та Н.Г. Федько роблять висновок про подвійну природу інфраструктури: відображує певний процес праці і збільшує вартість шляхом вкладення капіталу в цю сферу [2].

Для більшості країн колишнього соцтабору проблема полягала не в тому, що була відсутня елементарна інфраструктура, а в тому, що ця інфраструктура призначалася для централізованої планової економіки.

Інфраструктура не може існувати сама по собі, без свого об’єкта обслуговування. Між інфраструктурою і об’єктом її обслуговування завжди повинен існувати причинно-наслідковий зв’язок, який дозволяв би визначати характер і вимірювати вплив інфраструктури на об’єкт. Як визначальні ознаки і критерії інфраструктури здебільше дослідників виділяють:

- виробнича діяльність інфраструктури не створює нової натурально-речовинної форми продукту, а лише збільшує вартість вже створеної;
- процес виробництва відділяється від споживання корисного ефекту; продукція інфраструктури, що виступає у формі процесів переміщення, зберігання, передачі інформації, не підлягає зберіганню або складуванню.

Характеризуючи інфраструктуру ринку зерна, на наш погляд, потрібно мати на увазі передусім комплекс видів діяльності, які створюють умови для ефективного функціонування ринку зерна.

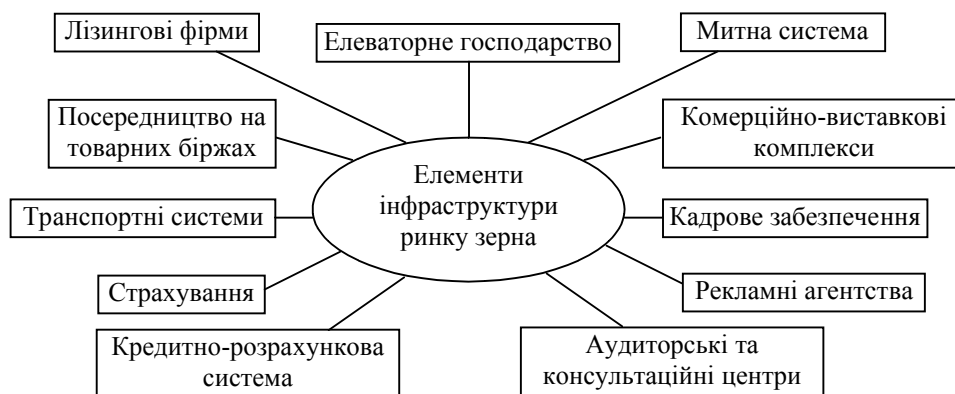

Закон України “Про зерно та ринок зерна в Україні” трактує інфраструктуру ринку як комплекс виробничих і невиробничих формувань, які забезпечують умови виробництва зерна, його заготівлі, зберігання, переробку, реалізацію, страхування, кредитно-фінансові та інші послуги. Інфраструктура ринку зерна повинна бути дуже динамічною системою, інакше може гальмувати розвиток торгових зв’язків [3].

Визначення елементів інфраструктури ринку зерна має важливе методологічне значення. Слід розрізнити поелементний склад інфраструктури товарного ринку від інфраструктури соціально-побутової, інституційної, екологічної.

Вченими-економістами розглядаються елементи інфраструктури ринку зерна для України [2, 4]. **Метою** нашої роботи було дослідження та конкретизація визначених елементів інфраструктури ринку зерна для Дніпропетровської області (рисунок).

Кожний елемент відіграє певну роль в інфраструктурі ринку зерна. Елеваторне господарство Дніпропетровської області включає 43 елеватори, які на 13 вересня 2006 року сертифіковані з тарифами на послуги з приймання, зберігання та відвантаження зерна. В останні два роки сільгоспвиробники суттєво скоротили користування елеваторами. Це обумовлюється високими тарифами та низькою якістю при зберіганні зерна. Більшість потужних господарств знайшли можливість побудувати свої елеватори та зберігати в них зерно до появи сприятливих умов його реалізації зернотрейдером напряму за готівковими розрахунками.

Елементи інфраструктури ринку зерна

Відповідне місце в інфраструктурі регіонального ринку мають лізингові фірми. Для покращення умов придбання техніки виробники зерна можуть скористатися послугами Дніпропетровської філії НАК “Украгролізинг”. Вартість техніки, що була придбана на умовах фінансового лізингу, поступово зростає: з 13126 тис. грн у 2001 році до 4124,4 тис. грн у 2005 році. Забезпеченням запасними частинами та реалізацією сільськогосподарської техніки успішно займається також об’єднання “Агро-Союз”.

Головною складовою інфраструктури в процесі реалізації зерна в ринкових умовах є біржа. Товарна біржа як організація не є власником товарів, не купує

їх і не продає, функціонує з метою створення сприятливих умов партнерам при укладанні ними угод на купівлю–продаж товару [4]. У Дніпропетровську акредитовані дві біржі, які мають дозвіл на торгівлю зерном: Катеринославська і Придніпровська. Переважна більшість угод щодо купівлі–продажу зерна здійснюється на Придніпровській товарній біржі, обсяги торгівлі зерном якої поступово зростають, за винятком неврожайних періодів (таблиця). Переважна більшість контрактів на біржі укладається зернотрейдерами для подальшого експорту або імпорту продукції. При реалізації зерна на внутрішньому ринку зерно продається поза біржами за тіншовими схемами. Найбільш активними учасниками торгів виступають американська компанія “Каргілл”, швейцарська компанія “Серна”, а також “Рамбурс”, “Гиенкор”, “Топфер”, “Зерноторгова компанія” та інші. Однак у період заборони експорту 2006–2008 рр. зерна багато експортно орієнтованих компаній не витримали і припинили свою діяльність.

Обсяги біржової торгівлі зерном на агротоварній секції Придніпровської товарної біржі*

Вид продукції	2003 р.		2004 р.		2005 р.		2006 р.	
	кількість, тонн	сума, тис. грн	кількість, тонн	сума, тис. грн	кількість, тонн	сума, тис. грн	кількість, тонн	сума, тис. грн
Пшениця	502398	393888	82685	49973	419377	197457	551961	310042
Ячмінь	85680	50359	142014	74609	177530	110288	444344	283448
Жито	5572	2542	2100	947	3000	826	-	-
Овес	800	226	60	47	-	-	-	-
Кукурудза	45187	24891	72638	58366	83606	41943	88665	52227
Просо	3000	1871	620	528	-	-	-	-
Зернобобові	358	275	21070	12600	1400	8738	12900	8139
Разом	642995	474052	321187	197070	684913	359252	1097870	653856
Кількість контрактів	157		202		170		166	

*Розраховано за даними звітів Придніпровської товарної біржі.

Існує ціла низка причин досить пасивного ставлення товаровиробників до використання біржового каналу реалізації продукції. Одна з них – це складнощі при формуванні крупних партій однотипної за якістю продукції, придатних для транспортування залізничним та водним транспортом. Виробників зерна та іншої продукції не приваблюють біржові ціни, хоч вони дещо вищі порівняно з іншими каналами реалізації, оскільки маркетингові витрати залишаються для них неприйнятними.

Транспортні системи для здійснення перевезень зерна в регіоні представлені як автомобільним, так залізничним та водним видами. Придніпровська залізниця разом з “Укрзалізницею” створюють умови для безперебійного перевезення зерна в поживні періоди. Однак зернотрейдери, як правило, незадоволені підвищенням тарифів на перевезення зерна на початку кожного сезону. Найбільш дешево і безпечно перевезення зерна водними шляхами. У Дніпропетровському річковому порту акціонерна судноплавна компанія “Укррічпорт”, залучивши кошти Європейського банку реконструкції та розвитку, завершила будівництво портового зернового елеватора. Це сприяє покращенню умов зберігання та збільшенню обсягів перевезення зерна як по Україні, так і за її межі.

Страховання посівів зернових культур здійснюється такими компаніями, як “Оранта”, “ТАСС”, “Орант-Днепр”. Однак виробники зерна неохоче витрачають кошти на страхування. Це пояснюється не виплатами коштів за несприятливих погодних умов, бо страхові компанії відшукують різні причини, щоб довести відсутність страхового випадку. Під час вимерзання зернових культур урожаю 2003 року страхові агенти пояснювали фермерам, що “посіви задихнулися під льодом, і це не є страховий випадок”.

Кредитно-розрахункова система представлена фінансово-кредитними установами, що забезпечують безперервність розрахунків під час купівлі-продажу зерна в Дніпропетровському регіоні. Комерційні банки Приватбанк, Промінвестбанк, Укрсоцбанк надають кредити сільгоспвиробникам під 17–25 %. У 2006 році, за даними облдержадміністрації, було видано кредитів на суму 930 млн грн, що на 30 % більше, ніж 2005 року. Однак обсяги надання кредитів були ще більшими, якби в Україні був знятий мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення. Банки мали б можливість брати землю під заставу і у такий спосіб зменшувати ризик неповернення кредитів виробниками зерна, діяльність яких значною мірою залежить від погодних умов.

У Дніпропетровській області створений агроінформаційний центр, який надає інформаційно-консультативні послуги, опікується впровадженням нових технологій та здійснює допомогу в придбанні техніки. Основними напрямками діяльності центра є створення інформаційних баз даних з різних галузей сільського господарства; створення електронних представництв агропідприємств для Інтернету; організація семінарів та надання консультацій з обліку та аудиту, бізнес-планування юридичних аспектів ведення бізнесу; пошук та надання інформації про постачальників, ринковий попит та пропозиції, сучасні технології.

Щорічно виставкові комплекси “Агропром” в експоцентрі “Метеор”, “Агроперспектива” в с. Краснопілля, міжнародні виставки в об’єднанні “Агро-Союз”, “Агро” у м. Київ сприяють налагодженню партнерських відношень та укладенню взаємовигідних контрактів.

В розвитку інфраструктури ринку зерна в Україні серйозним недоліком залишається недостатньо розвинена, оснащена застарілими засобами база підприємств зі зберігання зерна, високі тарифи на послуги з доробки, зберігання зерна, його транспортування. Можливості самих виробників зерна у вирішенні цих питань стали гіршими. Розпаювання власності колишніх колективних сільськогосподарських підприємств та пов’язане з цим процесом розукрупнення господарств значною мірою підірвало матеріальну базу для зберігання зерна. Будівництво нових зерносховищ, механізованих критих токів майже не ведеться. Такі умови змушують виробників зерна погоджуватися на продаж зерна за не зовсім вигідними для них демпінговими цінами.

Висновки

1. Термін “інфраструктура ринку зерна” являє собою комплекс видів діяльності, які створюють умови для ефективного функціонування ринку

зерна. Інфраструктура ринку зерна включає такі елементи: кредитно-емісійна система економіки; посередництво на товарних біржах; позабіржове посередництво (ярмарки, аукціони і ін.); страхування; рекламні агентства; громадські інститути ділових кіл; митна система; комерційно-виставкові комплекси; система вищої і середньої освіти; аудиторські і консультаційні фірми; зони вільного підприємництва.

2. Одна з найголовніших функцій інфраструктурних формувань полягає в більш швидкому товаропросуванні та обігу оборотних коштів, у прискореному обміні товару на гроші, послабленні ступеня ризиків. Вона сприяє економічній ефективності ринку. На жаль, не всі торговельні формування, яких існує на ринку зерна досить велика кількість, дотримуються таких правил. Це є одним зі серйозних недоліків сучасної інфраструктури, зокрема тієї, яка обслуговує ринки сільськогосподарської продукції.

Бібліографія

1. Маркс К. и Энгельс Ф. Капитал // Сочинения. – 2-е изд. – Т. 23. – С. 382–515.
2. Федько В.П., Федько Н.Г. Инфраструктура товарного рынка: Учебное пособие. – К.: Феникс, 2000. – С. 7–10.
3. Про зерно та ринок зерна в Україні. Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 35. – Ст. 258.
4. Савощенко А.С. Инфраструктура товарного рынка. – К.: КНЕУ, 2005. – 336 с.

Продуктивне й раціональне землекористування у контексті його форм

Л.Л. Мельник, кандидат економічних наук

Досліджено основні форми землекористування та їх вплив на використання земель сільськогосподарського призначення. Показано, що короткі терміни оренди призводять до суттєвого погіршення родючості земель, послаблення їх продукційної функції.

Земельна реформа в Україні – пріоритетний напрям ринкової трансформації аграрної сфери економіки. Вона триває майже два десятиліття і дотепер ще не завершена. Власники земельних паїв (майже 99 %) отримали на них державні акти, але їм заборонено їх продавати, тобто порушується одна з головних правомочностей землевласника. Залишаються невирішеними чимало й інших питань земельних відносин. Особливу тривогу викликає той факт, що земельна реформа фактично не досягла своєї головної мети – підвищення продуктивності й раціональності використання сільськогосподарських угідь, принаймні збереження їх родючості. Так, у 2006 р. в порівнянні з 1990 р. обсяги виробництва валової продукції сільського господарства скоротилися на 34,9 %, а в розрахунку на 100 га сільгоспугідь – на 26,9 %, валовий збір зернових і зернобобових культур – на 32,3 %, а їх урожайність з одного гектара зібраної площі на 31,3 % (розраховано за даними [15, с. 44, 72]).

Стан родючості земель сільгосппризначення в Україні в останні десятиліття суттєво погіршився і набув загрозливого характеру. Насамперед це стосується ґрунтового покриву, який значною мірою втратив властивості до самовідтворення. Загострилася проблема і з балансом поживних речовин. Щорічний винос їх із 1 га ґрунту перевищує надходження на 110–120 кг. Виснаження ґрунтів відбувається і через винос поживних речовин із ґрунту бур'янами. Щорічні втрати гумусу становлять близько 600 кг/га [7, 14].

Виходячи з викладеного, вважаємо, що такий важливий господарський аспект земельних відносин, як продуктивне використання й підвищення родючості сільськогосподарських угідь в Україні набуває особливої актуальності. Різні його аспекти і земельних відносин у цілому привертати до себе пильну увагу таких провідних економістів-аграрників, як І.І. Лукінов, О.М. Онищенко, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, М.М. Федоров, В.В. Юрчишин і багатьох інших. Віддаючи належне розробкам цих науковців і аналізуючи їх, вважаємо, що є ще ряд теоретичних і практичних питань, які потребують уточнення або викладення їх у новому контексті. Одне з них – вплив форм землекористування на продуктивне й раціональне господарське використання земель сільгосппризначення.

Мета запропонованої статті полягає у визначенні змісту категорій “землекористування”, його основних форм та їх вплив на продуктивне й “раціональне” господарське користування земельними ресурсами.

Результати дослідження та їх обговорення. Необхідна передумова успішного розв’язання проблеми продовольчої безпеки України – досягнення сталої й позитивної динаміки зростання продуктивності земельних ресурсів. При цьому важливо відновлювати й підвищувати їх родючість. Сільське господарство України володіє достатнім земельним потенціалом, який повного використання здатний забезпечити не тільки продовольчу безпеку на високому рівні, але й значні обсяги експорту сільськогосподарської продукції. Так, в Україні можна одержувати щорічно 67–80 млн тонн зерна за врожайності 50–60 ц/га. Це дозволить забезпечити потребу тваринництва в кормах – 25–30 млн тонн, направити на продовольчі цілі 8–10 млн тонн, продати населенню 3 млн тонн, на виробництво біоетанолу 8–18 млн тонн і створити експортний потенціал у 18–21 млн тонн при 12–11 млн тонн – у 2005–2006 рр. [14].

Високопродуктивне й раціональне використання земель сільськогосподарського призначення залежить від дії багатьох техніко-технологічних і організаційних чинників. Чільне місце серед них займає форма землекористування. В економічній літературі, як правило, йдеться про форми власності на землю. Безперечно, вони пов’язані між собою, але в контексті продуктивного й раціонального використання землі вирішальне значення має форма останньої.

Вихідним пунктом подальшого дослідження має бути визначення змісту ряду категорій, що при цьому використовуються.

Землеволодіння – привласнення і належність земельної ділянки у певній місцевості з установленими межами конкретному суб’єкту. Ним може бути окрема людина або певне об’єднання. У правовому аспекті виділяють фізичних і юридичних осіб.

Землекористування (тут і далі йдеться про землі сільгосппризначення) – це система господарського їх використання. Її можна розглядати в двох аспектах: людино-технічної й технологічної системи землеробства; економіко-правових відносин. У першому випадку йдеться про техніко-технологічний аспект землеробства, що є об’єктом дослідження ряду природних наук. У другому – об’єктом аналізу є економіко-правові відносини, що складаються між людьми з приводу господарського використання землі, присвоєння й розпорядження результатів. Головним питанням тут є те, хто і на яких засадах здійснює землекористування. Справа в тому, що землевласник і землекористувач можуть і нерідко є різними суб’єктами.

Саме це і зумовлює появу двох основних форм землекористування: 1) землекористувач і землевласник є однією особою; 2) землекористувач веде господарство на “чужій” земельній ділянці. Зазвичай, це здійснюється на засадах оренди землі, тобто передачі земельної ділянки її власником (орендодавцем) у строкове й платне володіння і використання орендарю. Оренда землі, як і багато інших економічних відносин, фіксується господарським правом. У Земельному кодексі України зафіксовано: “Право

оренди земельної ділянки – це засноване на договорі строкове платне володіння і користування земельною ділянкою, необхідною орендареві для провадження підприємницької та іншої діяльності... Орендована земельна ділянка або її частина може за згодою орендодавця передаватись орендарем у володіння та користування іншій особі (суборенда). Орендодавцями земельних ділянок є їх власники або уповноважені ними особи” [6, с. 37].

Більшість вітчизняних науковців розглядають оренду землі як одну зі складових “ринку землі”, “зокрема довгострокову” [1, с. 19]. “На сучасному етапі розвитку земельних відносин надзвичайно важливу роль відіграє оренда землі, як платний перехід її від одного власника та користувача до іншого зі збереженням цільового призначення, що є складовою частиною земельного ринку” [5, с. 10]. “Усім (особливо законотворцям) потрібно зрозуміти зміст поняття “ринок землі”. За нашими дослідженнями, це не тільки купівля–продаж її, а значно ширше поняття, а купівля–продаж – лише сегмент ринку, який може ефективно працювати в загальній системі ринку землі” [13, с. 5].

Таких і подібних визначень можна навести чимало. Усі вони суперечать ґрунтовним положенням економічної теорії. Будь-який вид ринку охоплює взаємовідносини продавця і покупця з приводу відчуження і привласнення певного блага (товару). Якщо продаж товару відбувся, то це означає зміну власника. Ним стає покупець і продавець вже до нього не має ніякого відношення. У разі оренди землі власник її не змінюється, не відбувається її “відчуження–привласнення”. Фактично тимчасово і на засадах платності землевласник передає “титул власності” на користування землі іншому суб’єкту без права розпоряджатися нею. Інша справа, що оренда землі є складовою загального “руху” чи “обігу” земельної ділянки поряд із переходом її у спадок; безоплатною або примусовою передачею іншому суб’єкту; купівлею–продажем на ринку землі.

Отже, усім, особливо науковцям, потрібно зрозуміти як з теоретичної, так і з практичної точки зору ту обставину, що “ринок землі” це *тільки* купівля–продаж її, а значно ширші поняття “рух” (обіг) землі, і, безперечно, купівля–продаж і оренда – лише сегменти “руху” землі. І тільки при оренді не змінюється її власник. А тому не коректним є таке словосполучення, як “ринок оренди сільськогосподарських земель” [4, с. 10]. Безпосередньо остання не має ніякого відношення до ринку землі.

В економічному контексті при дослідженні форм землекористування головним напрямом є визначення їх впливу на продуктивне й раціональне використання землі. У зв’язку з цим більшість науковців мають на увазі ефективне використання земельних ресурсів, яке враховує головним чином економічну сторону цього процесу, його матеріальну результативність у зіставленні зі здійсненими затратами на одержання цих результатів [10, с. 7–8].

Безперечно, економічну ефективність будь-якої господарської діяльності завжди визначають за допомогою зіставлення результату (ефекту) і витрат на його досягнення, тобто це порівняння “витрати–випуск”. Щодо землі, то тут йдеться про обсяги виробництва сільськогосподарської продукції (рослинництва) в розрахунку на одиницю земельної площі в натуральних чи

вартісних показниках. Наприклад, виробництво валової продукції сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь; урожайність з 1 га зібраної площі в центнерах, тоннах. І тут не ставиться питання про витрати на її вирощування, які чинники впливають на обсяги виробництва. Інакше кажучи, “ефективність” використання земельних ресурсів фактично є їх продуктивність або “плодотворність”.

Раціональне (лат. *Rationalis* – розумний, доцільний, обґрунтований) означає продуктивне землекористування і водночас збереження, а по можливості й підвищення родючості земель. У цьому і є особливість земельного ресурсу. Усі уречевлені засоби праці в процесі їх використання амортизують вартість на вироблений продукт і через певний час замінюються новими. Земельна ділянка залишається, її “зношення” означає втрати поживних речовин, які повинні поновлюватися. Підтримка балансу поживних речовин і є відновленням родючості ґрунту. Розширене відтворення – це її підвищення.

Наголосимо, що продуктивне землекористування може відставати від раціонального і навіть протистояти йому. Пояснюється це тим, що родючість ґрунту здебільшого є природним явищем і певний час можна не вкладати кошти у його відновлення, економити на цій складовій собівартості продукції землеробства. Але при цьому ґрунтовий покрив тією чи іншою мірою втрачає родючість.

Більшість вітчизняних науковців вважають, що поєднання в одній особі власника й господаря землі самозабезпечує її продуктивне й раціональне використання. Цим і пояснюється той факт, що в Україні земельна реформа проводилася спочатку під гаслом: “землю тим, хто її обробляє”. “Розвиток земельних відносин на основі прийнятих законів, законодавчих та інших нормативних актів повинен здійснюватися за таким принципом: земля належить тим, хто її обробляє...” [12, с. 9].

Землі сільгосппризначення, як відомо, розподілили за зрівняльним принципом переважно між селянами. Водночас головне гасло реформи “землю тим, хто її обробляє” відносно $\frac{9}{10}$ розпайованих земель не втілено у життя. Реформатори зобов’язані були враховувати ту зриму обставину, що вже на початку паювання землі близько половини їх отримувачів були непрацездатними. Стосовно працездатних, то реформатори мали б знати, що для організації агробізнесу недостатньо дати землю у власність, “дати свободу трудитися на ній... і заробляти на пристойне життя”. Для цього потрібний ще “стартовий” капітал для придбання техніки, обігових коштів, відповідна кредитна система, цивілізований аграрний ринок тощо. І “людський” капітал більшості “нових” землевласників не відповідав вимогам сучасного агробізнесу (професійні знання, особливо з менеджменту) для самостійного господарювання як товаровиробників. Понад 90 % земельних паїв було передано в оренду новим агроформуванням ринкового типу. А наслідком оренди землі стало уособлення процесів землеволодіння і землекористування, земля належить одним, а використовує її інший суб’єкт.

Отже, згідно з первісним гаслом здійснення земельної реформи в Україні, мала б бути одна форма землекористування, за якої власник землі є водночас

господарем і працівником на ній. Натомість виникла й інша – оренда землі, яка до того ж отримала пріоритетне значення (близько 90 % власників земельних паїв здають їх в оренду). Такий непередбачуваний хід земельної реформи оцінюється економістами-аграрниками неоднозначно. Більшість з них позитивно оцінюють оренду земельних паїв як у економічному, так і в соціальному аспектах. Зокрема, відзначають, що на сучасному етапі оренда землі дозволяє оптимізувати розміри землекористування новостворених аграрних формувань, матеріально підтримати за рахунок орендної плати жителів села, наповнювати дохідну частину місцевих бюджетів за рахунок передачі в оренду земель державної і комунальної власності [3]. “Привабливість орендних земельних відносин полягає в тому, що вони дають змогу сільськогосподарським підприємствам збільшити розміри землекористування, а власнику – одержати гарантований дохід від своєї власності, а за наявності тимчасового мораторію на здійснення іншого виду угод частково реалізувати своє право власності (у даному випадку мова йде про право розпорядження) на землю” [5, с. 10].

Разом з тим підкреслювалося, “що орендар – шкідник землі. Для патріархального господарства це справді було звичним явищем. Сьогодні серйозною проблемою стало виснаження орендованої землі внаслідок використання тільки високоінтенсивних технічних культур, часто без дотримання сівозмін та без відповідного підживлення” [8, с. 5]. “Не можна очікувати позитивного результату, коли більшість селян одержали у власність землю і не працюють на ній” [12, с. 8]. “Власність на землю для підприємств вигідніша, ніж оренда, оскільки поліпшується доступ до кредитів та управління основними фондами. Придбання землі підприємствами сприяє залученню капіталу, поліпшує умови для управління та інвестування, є гарантією проти можливого припинення договорів оренди з метою зміни цільового призначення землі” [2, с. 66].

Питання змісту оренди землі та її складових – багатоаспектне і потребує спеціального дослідження. Тут розглянемо лише її вплив на продуктивність і збереження родючості орендованих земель.

З точки зору продуктивного використання оренда землі в ринково-підприємницькому середовищі не поступається використанню власної землі. Певною мірою вона навіть більше сприяє цьому, оскільки орендар частку отриманого доходу виплачує землевласнику. І щоб зрівнятися за конкурентоспроможністю з тим виробником, який господарює на своїй землі, орендар змушений більш продуктивно використовувати орендовану ним землю.

Водночас у контексті збереження родючості ґрунту землекористування “чужою” земельною ділянкою значно поступається тому, яке поєднує в одній особі землевласника і землекористувача. Хоча й останнє також не слід абсолютизувати, оскільки чимало аграріїв, що є власниками землі, під тиском жорсткої конкуренції, щоб не збанкрутувати, змушені економити на витратах, які пов’язані з відновленням родючості ґрунту, не кажучи вже про її

підвищення. Про це свідчить як зарубіжний, так і вітчизняний досвід. Нерідко в цей процес змушена втручатися держава.

Разом з тим за певних умов орендар може бути зацікавленим не тільки у відновленні, але й підвищенні родючості орендованих земель. Йдеться про довгостроковість і відносну стабільність орендних договорів. Адже цілком природними є наміри орендаря окупити свої витрати, що вкладені в просте чи розширене відновлення родючості ґрунту. А це, як правило, потребує не одного року.

І не випадково в країнах Західної Європи майже 90 % договорів оренди укладають на термін понад 9 років, тобто повний цикл сівозмін і середній – окупності основних фондів [4]. Для України типовою є короткотермінова оренда. Так, в Дніпропетровській області станом на 25 грудня 2007 р. питома вага у загальній кількості зареєстрованих договорів оренди землі за строками їх дії становила: на 1–3 роки – 16,3 %; 4–5 років – 74,1 %; 6–10 років – 8,1 %; на 10 і більше років – 1,5 %.

Отже, тільки близько 10 % від усіх договорів більш-менш відповідають інтересам орендарів. Цим в основному і пояснюється суттєве зниження родючості земель сільськогосподарського призначення. Короткострокова оренда сільськогосподарських земель в Україні зумовлена передусім відсутністю достатньої економічної стабільності, низькою орендною платою, сподіваннями на самостійне господарювання за кращих умов для малого підприємства. Розмір орендної плати в країнах Європи коливається в межах 20 % від урожаю. На такий рівень поступово треба виходити і в Україні, де він поки що є приблизно удвічі нижчим, звичайно, враховуючи багато чинників. Зокрема, можливості підприємств, а особливо – інтереси та потреби сільських пенсіонерів.

Оренду землі потрібно розглядати й з позицій ефективного функціонування агроструктур у цілому. Вона дає змогу їм досягти оптимальних розмірів землекористування. Для агроструктур не треба авансувати кошти на купівлю землі, яка коштує дорого, і витрати на її придбання за порівняно низьких доходів нешвидко окупляться. Оренда землі – це свого роду лізингова угода зі землею, виплата власнику землі частини раніше витраченого капіталу та відсотки на нього. Саме тому чимало аграрних господарств віддають перевагу оренді землі. Так, оренда землі надає змогу фермерам США спрямовувати капітал на вдосконалення технологій і розширення обігових коштів. Перехід від повної до часткової оренди й купівлі землі отримав назву “фермерської драбини”. Вік фермерів-орендаторів становить у середньому до 30 років, фермерів-землевласників – понад 45 років; землевласники віком 60 років і старші воліють здавати свою землю в оренду [9].

Висновки

У всіх країнах світу історично склалися дві головні форми землекористування. Перша з них – землевласник є водночас і землекористувачем. Друга – ці процеси уособлюють різні суб'єкти. Відносини між ними, як правило, здійснюються на засадах оренди певної земельної

ділянки. Із позицій впливу на продуктивне господарське використання землі щодо ринкових агроформувань певні переваги має оренда землі, оскільки орендарю необхідно зі свого доходу виплачувати орендну плату, що за незмінності інших умов знижує його конкурентоспроможність і слугує чинником більш продуктивної експлуатації землі. Оренда землі для багатьох орендарів є засобом досягнення оптимального рівня концентрації сільськогосподарського виробництва і використання його відомих переваг, хоча таке можливо і за приватного землекористування.

Відносно раціонального землекористування, то у цілому переваги має поєднання землеволодіння і землекористування у межах господарської одиниці. За умов землекористування на орендних засадах цього можна досягти в разі довготермінової оренди і стабільності орендних договорів.

Короткі терміни оренди призводять до того, що орендар не зацікавлений у збереженні родючості ґрунту і нерідко використовує “комерційні” сівозміни, які призводять до суттєвого погіршення родючості земель сільгосппризначення, а відповідно й послаблення їх продукційних функцій. Так, в Дніпропетровській області питома вага соняшнику в загальних посівних площах становила в 2006 р. – 27,3 %, а в 1995 р. – 11,3 %, тоді як за науковими нормами має бути близько 10 %. Саме тому нині проблемою орендних відносин залишається короткий строк оренди землі. Головним напрямом її вирішення є підвищення орендної плати землевласникам, а також правової відповідальності за порушення умов орендного договору з боку його учасників.

Бібліографія

1. Горланчук В.В., Белінська С.М. Передумови запровадження ринку земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 18–20.
2. Давиденко К.В. Розвиток підприємництва в агропромисловому виробництві // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – С. 61–67.
3. Данкевич А.Є. Розвиток орендних земельних відносин у сільському господарстві // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 43–46.
4. Данкевич А.Є. Розвиток земельних відносин у сільському господарстві // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 47–50.
5. Єрмаков О.Ю., Кравченко А.Л. Розвиток регіонального ринку оренди сільськогосподарських земель // Економіка АПК. – 2007. – № 6. – С. 10–14.
6. Земельний кодекс України. – Запоріжжя: Поліграф, 2001. – 100 с.
7. Корчинська О.А. Соціально-економічні наслідки деградації ґрунтів України // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 127–130.
8. Кучма Л.Д. На селі відроджено історично справедливі відносини // Економіка АПК. – 2001. – № 1. – С. 3–10.
9. Москаленко А. Еволюція орендного землекористування: зарубіжний та вітчизняний досвід // Економіка України. – 2001. – № 9. – С. 88–94.

10. *Назаренко О.В.* Оренда – економічний інструмент раціонального землекористування. – Суми: ВАТ “СОД”, видавництво “Козацький вал”, 2005. – 102 с.
11. *Саблук П.Т.* Підвищення ролі аграрної економічної науки у формуванні та реалізації аграрної політики України // *Економіка АПК.* – 2001. – № 3. – С. 3–10.
12. *Саблук П.Т.* Структурно-інноваційні зрушення в аграрному секторі України як фактор його соціально-економічного зростання // *Економіка АПК.* – 2004. – № 6. – С. 3–8.
13. *Саблук П.Т.* Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання // *Економіка АПК.* – 2007. – № 2. – С. 3–10.
14. *Саблук П.Т.* Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період // *Економіка АПК.* – 2008. – № 4. – С. 19–37.
15. Статистичний збірник “Сільське господарство України” за 2006 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2007. – 367 с.

Використання синергетичного методологічного підходу для досліджень функціонування менеджменту підприємств

І.Є. Семенча, кандидат економічних наук
Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара

Розглядається роль синергетичного підходу в дослідженні проблеми функціонування менеджменту підприємств. Із позиції синергетичного підходу обґрунтовано адекватність використання прототипу моделі діяльності неокогнітрона при моделюванні процесів функціонування менеджменту підприємств.

Діяльність соціально-економічних систем у сучасному світі характеризується великою складністю та невизначеністю з-за процесів глобалізації та концентрації капіталу на світових ринках, взаємопроникнення галузей, злиття та укрупнення власності тощо. Менеджмент підприємства в умовах такого значного зовнішнього впливу повинен обирати стратегію саморозвитку та самоорганізації, що зможе забезпечити його сталість та еволюційний рух.

Процеси розвитку та самоорганізації складних систем, якою є і система менеджменту підприємства, вивчаються синергетикою [1]. Вона наслідуює та розвиває міждисциплінарні підходи для отримання єдиної картини світу, якої на сучасному етапі розвитку науки ще не існує. Синергетика активно розвивається і в межах досліджень соціально-економічних явищ та систем. Наприклад, серія монографій В.П. Мілованова [2, 3] присвячена розробці моделей економіки, її розвитку для реалізації різноманітних завдань: від поведінки групи до моделей макроекономічної динаміки.

Поєднання економіки та біофізики в дослідженнях В.П. Мілованова також є не випадковим. Автор стверджує, що “феноменологію соціально-економічних явлень можна представити як кинетику обобщених біофізико-хімічних реакцій” [2]. У своїх працях він доводить правомірність такого запозичення та на їх основі будує прогностичні моделі складних соціально-економічних процесів.

Аналізуючи різноманітні публікації зі синергетики [2–5], ми не зустріли жодного дослідження, яке б розв’язувало проблеми функціонування керуючих систем підприємств як регуляторів їх продуктивної діяльності.

Метою даної статті є обґрунтувати можливість застосування синергетичного підходу для вивчення процесів функціонування керуючих систем підприємств.

Якщо проаналізувати будь-який процес менеджменту P_i , то він розкладається на низку ситуацій $n_1, n_2, \dots, n_i$, які спонукають керівника певної ланки виконувати операції відповідно до своїх виконавчих обов’язків [6]

$$P_i = [n_1, n_2, \dots, n_i].$$

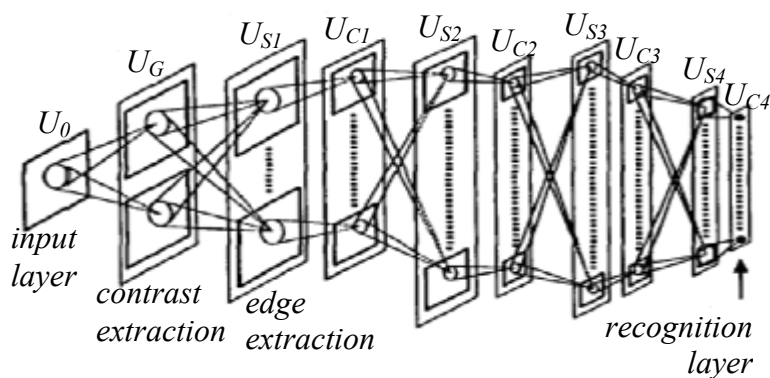
Усі операції узгоджуються між собою та пов'язані в єдиний трудовий процес управління. Для забезпечення оптимальності діяльності при побудові трудових дій у динамічному середовищі, яким є ринкове середовище, кожному керівникові потрібно зробити низку операцій:

- провести розпізнавання ситуацій, що виникають;
- знайти шляхи реагування на них;
- узгодити свої дії з іншими керівниками по всіх вертикальних та/або горизонтальних зв'язках;
- спільно/при узгодженні прийняти остаточні рішення;
- впроваджувати прийняте до виконання.

Тобто дії кожного керівника складаються з певних “шарів”, виконання кожного з яких підпорядковано загальній меті управління ситуацією.

Аналогічним чином діє неокогнітрон у нервовій системі. Для з'ясування деталей розглянемо його структуру детальніше.

Неокогнітрон – це ієрархічна нейронна мережа, що складається з достатньо великої кількості прошарків, які йдуть один за одним та мають неповні зв'язки [7]. Загальну його модель можна уявити так:

Архітектура неокогнітрона [8]

Розглянемо побудову неокогнітрона. Кожний шар (матриця) має два типи прошарків: “прості” (складаються з S -нейронів та V_S -нейронів) й “комплексні” (складаються з C -нейронів), причому кількість шарів залежить від складності завдання, що вирішується. Кожний “простий” прошарок складається з тісно пов’язаних між собою S -нейронів (від *simpl*), що розпізнають вхідну інформацію за окремими характеристиками (здійснюють аналіз вхідної інформації). V_S -нейрони виконують функцію гальмування та існують з метою запобігання від помилкового спрацьовування (фактично виконують функцію відбору-фільтрації інформації). Від “простого” прошарку до “комплексного” надходять сигнали не від усіх нейронів, а тільки від тих, з якими пов’язані. C -нейрони (від *complex*) реагують на ті ж самі складові сигналів, що й пов’язані з ними S -нейрони, утворюючи так звану “область видимості” [7, 10, 11]. C -нейрони узагальнюють розпізнану на рівні “простого” прошарку інформацію, фактично виконуючи функцію узагальнення вхідної інформації.

Вважаємо, що використання самого прототипу моделі діяльності неокогнітрона адекватно відобразатиме ті процеси, які притаманні керуючим системам при функціонуванні. Такий висновок зроблено з декількох причин.

По-перше, поняття “неокогнітрон” запозичене з біоніки та поряд з іншими прикладами біологічної, хімічної та фізичної феноменології давно та успішно застосовується як зручний апарат для формального використання в побудові соціально-економічних процесів. Прикладом адекватності застосування таких синергетичних підходів є розробки В.П. Мілованова [2, 3].

По-друге, керуюча система – відкрита, складна, інтелектуальна, природна соціально-економічна система, що здатна до самоорганізації, отже, вона поряд з іншими аналогічними системами підпорядковується загальним законам існування та розвитку. Так, діяльність прошарків кожного шару неокогнітрона повністю відтворює дію закону єдності аналізу та синтезу систем (таблиця) [11]:

Відповідність діяльності неокогнітрона закону єдності аналізу та синтезу

Відповідні етапи дії закону	Шар неокогнітрона	Прошарок	Тип нейрона	Тип інформації, яким оперує прошарок
Аналіз	U_i , де $i = 1, 2, \dots, n$	“простий”	окремі S -нейрони	окремі дані, шум
Перетворення			окремі V_S -нейрони	база даних
Синтез		“комплексний”	окремі C -нейрони	окремі знання
Перетворення			система C -нейронів (ефект синергії)	база знань

Нами було розроблено процес перетворення інформації в діяльності менеджменту підприємств та встановлено, що процес інформування керуючої системи має два блоки перетворення інформаційних потоків $I(t)$ [12]. У першому блоці відбувається перетворення потоків з обізнаних на керуючо-обізнані, тобто інформація якісно змінює свою форму прояву до стану утворення бази знань про об’єктивні характеристики властивостей, складу та структури системи управління в цілому з елементами керування по відношенню до усвідомлення змін, що сталися в системі. Такі результати відповідають дії загального закону інформативності-впорядкованості систем та співпадають з результатами дії неокогнітрона, розглянутими в таблиці. Це є *третій довід* на користь застосування принципів дії неокогнітрона до моделювання процесів функціонування керівних систем підприємств.

По-четверте, О.І. Федяєв та Ю.С. Махно стверджують, що модель неокогнітрона спроможна одночасно вирішувати завдання розпізнавання інформації, що сильно зашумована, неоднорідна, змінена [8]. А саме такою інформацією, як було нами вже неодноразово доведено, оперує керуюча система.

По-п’яте, структура неокогнітрона відображає діяльність зорової системи, що не тільки сприймає певні образи, забезпечуючи людину 80 % всієї

інформації, але й здатна точно розпізнавати її. Вважаємо, що за аналогією із функціями зорової системи організму людини керуюча система менеджменту підприємства виконує перш за все такі самі функції: сприймання різноманітних потоків інформації зі зовнішнього та внутрішнього середовища, її аналіз, оцінка та розпізнання залежно від сформованих (визначених) цілей. По суті, діяльність керуючої системи є прототипом діяльності ока, яке виконує функції сприйняття та фіксації впливів середовища в поєднанні з діяльністю мозку, який забезпечує обробку отриманої інформації та вибір оптимального шляху реагування. При цьому керуюча система здійснює регулювання діяльності підприємства як штучної відкритої системи шляхом виконання певних функцій управління.

Висновки

Синергетика є наукою, яка допомагає з концептуальної точки зору об'єднувати та узагальнювати результати наукових досліджень, що стосуються функціонування складних систем, здатних до самоорганізації. Тим самим виникає можливість пояснювати природу складних процесів, використовуючи для цього моделі існування та функціонування різних природних об'єктів та систем, запозичувати та/або виявляти загальні механізми їх спрацьовування. Синергетичний підхід дозволяє з'ясувати сутність процесів, що відбуваються при функціонуванні керуючої системи менеджменту підприємств.

Прототип моделі діяльності неокогнітрона допоміг за аналогією з'ясувати деталі механізму спрацьовування керуючої системи менеджменту підприємств та довести, що функціонування менеджменту систем підпорядковано єдиним законам та закономірностям існування будь-яких складних систем.

Подальшим напрямом досліджень вважаємо застосування прототипу діяльності неокогнітрона в побудові моделі дійсності керуючої системи менеджменту підприємств з метою оптимізації її діяльності.

Бібліографія

1. Семенча І.Є. Менеджмент підприємства як інтелектуальна гіперсистема // Вісник КНУТД: Зб. наукових праць. – 2008. – № 2(40). – С. 205–211.
2. Милованов В.П. Неравновесные социально-экономические системы: синергетика и самоорганизация. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 264 с.
3. Милованов В.П. Синергетика и самоорганизация: Экономика. Биофизика. – М.: КомКнига, 2005. – 168 с.
4. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой: Пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс; Общ. ред. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климентовича и Ю.В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
5. Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. – 592 с.
6. Семенча І.Є. Деякі питання розроблення функціональної структури конкурентоспроможної керівної системи управління // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Вип. № 567 “Менеджмент та

підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку”. – Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2006. – С. 165–170.

7. *Fausett L.* Fundamentals of Neural Networks: Architectures, Algorithms, Applications // New Jersey: Prentice Hall. – 2000. – P. 398–417.

8. *Федяев О.И., Махно Ю.С.* Распознавание графических образов при наличии искажений с помощью неокогнитронных нейросетей // Интеллектуальный анализ информации: Сб. трудов. – К., 2008. – С. 512–521.

9. *Freeman J., Skapura D.* Neural Networks. Algorithms, Applications and Programming Techniques // Addison-Wesley. – 1991. – P. 373–392.

10. Recognition of Hand-written Patterns by Rotation-invariant Neocognitron / *S. Satoh, J. Kuroiwa, H. Aso, S. Miyake* // Proc. of ICONIP’98, 1. – 1998. – P. 295–299.

11. *Смирнов Э.А.* Основы теории организации: Учеб. пособие для вузов. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 375 с.

12. *Семенча І.Є.* Розробка механізму інформування як основного засобу діяльності керівної системи підприємств // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 2008. – № 1. – С. 60–64.

Аналіз методів ціноутворення в м'ясному тваринництві

С.І. Мороз, старший викладач

Розглянуто особливості витратного та маркетингового підходу до формування цін на м'ясну продукцію аграрних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринку. Запропоновано рекомендації з використання методів встановлення цін для різних видів продукції, форм підприємств та каналів реалізації.

Ефективність розвитку аграрного сектора економіки значною мірою залежить від організації ціноутворення на його продукцію. Ціна є грошовим виразом вартості продукції, яка визначається кількістю живої й уречевленої праці, необхідної для її виробництва. У ринковій економіці в ціні через пропозицію відображаються інтереси виробників, а через попит – потреби та можливості споживачів.

Світовий ринок м'яса вважається одним з найбільш перспективних і щорічно зростає приблизно на 2–3 %. Зарубіжні компанії перебувають у постійному пошуку ринків збуту, в тому числі і менш якісної продукції, що не знайшла попиту в західного споживача. Вітчизняні виробники забезпечують лише 87,3 % потреб внутрішнього ринку м'яса [1, с. 364, 141].

Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств набуває особливої актуальності в контексті членства України в СОТ, що має наслідком посилення цінової конкуренції серед виробників. Основними товаровиробниками в м'ясному підкомплексі України є домашні господарства. Частка сільськогосподарських підприємств поступово зростає і вже перевищує 40 %. Дніпропетровська область в 2006 р. посіла друге місце в Україні з виробництва м'яса, поступаючись лише Київській. Відзначимо, що в регіоні спостерігається позитивна тенденція до поступового відновлення ролі сільськогосподарських підприємств у виробництві м'яса, їх частка, на відміну від середньодержавного рівня, в 2006 році досягла 64 % [1, с. 110, 272, 283].

Ринок м'яса в Україні формують яловичина, свинина та м'ясо птиці. Сумарна частка баранини, козлятини, кролятини та конини в загальному обсязі виробництва не перевищує 3 % і не має істотного впливу на стан ринку [1, с. 108].

Порівнюючи структуру виробництва м'яса 2006 та 2000 років, можна помітити втрату позицій м'ясного скотарства та свинарства на користь птахівництва: частка кожного в загальному виробництві зменшилася більш ніж на 10 %, що стало прямим наслідком несприятливої ринкової ситуації та вільного ціноутворення. З 1995 року м'ясне тваринництво в цілому було збитковим. За даними сайту Держкомстату України, на вирощуванні яловичини і телятини в останні п'ять років рівень від'ємної рентабельності коливався від

20 до 45 %. У свилярстві цей показник, за винятком 2005 року, тримається на рівні від -7 до -33 %. Отже, цілком логічно, що товаровиробники переорієнтовують виробництво на м'ясо птиці, де прибутковість складає 3–25 % [2].

Зауважимо, що обсяги споживання м'ясної продукції певною мірою обумовлені її ціною доступністю, яка залежить від купівельної спроможності населення. Останніми роками при формуванні продуктової корзини ціна на товар була пріоритетним фактором вибору. Починаючи з 2002 року в Україні спостерігається ріст споживання м'яса, котрий в 2006 році досяг 42 кг на особу [1, с. 141]. Проте цей показник на 49 % нижче раціональних і на 19 % мінімальних норм споживання м'яса.

Грунтуючись на загальних принципах цінової політики, підприємство обирає метод ціноутворення залежно від виду продукції і ринкової ситуації. Вітчизняна та світова наука пропонує багато різноманітних методів ціноутворення [3, с. 103; 4, с. 33], проте їх кількість ускладнює вибір підприємства. Тому **метою** наших досліджень було узагальнення і відбір методів ціноутворення, придатних для аграрної продукції, та розробка рекомендацій щодо їх застосування на підприємствах м'ясного підкомплексу залежно від цілей маркетингу, типів підприємств та видів продукції.

Узагальнена класифікація методів прямого ціноутворення, придатних для сільськогосподарської продукції, представлена на рис. 1.

Сутність витратного підходу полягає у визначенні мінімальної ціни, яка забезпечуватиме просте відшкодування повних чи прямих витрат виробнику.

Витрати поділяються на постійні та змінні. Розмір змінних витрат залежить від обсягів виробництва. Зростання випуску продукції їх збільшує, і навпаки. Йдеться про витрати на корми, заробітну плату робітників за відрядної системи оплати, електроенергію та ін.

Рис. 1. Класифікація методів ціноутворення

Постійні витрати не залежать від обсягу випуску продукції. Саме на їх незмінності ґрунтується ефект масштабу виробництва, який полягає в зменшенні собівартості одиниці продукції при збільшенні обсягів виробництва. До постійних витрат відносять витрати на експлуатацію обладнання, утримання адміністративно-управлінського персоналу, оренду, рекламу, організацію збуту, виплату податків, плату за кредит.

Метод повних витрат має декілька модифікацій. Найпростіший спосіб розрахунку “*собівартість+прибуток*” передбачає добавлення до загальної суми витрат нормативної ставки або фіксованої суми прибутку. Простота розрахунку робить цей підхід особливо доречним для дрібнотоварного виробництва, а саме: для домогосподарств, фермерів та сільськогосподарських підприємств з поголів’ям до 100 тварин або до 2000 голів птиці. Застосування цього методу на підприємствах м’ясного скотарства та свинарства відкриває можливість повного відшкодування витрат.

Застосування *методу рентабельності інвестицій* дещо обмежується в умовах інфляції, оскільки важко прогнозувати майбутні відсотки на вкладений капітал. Проте метод враховує платність фінансових ресурсів, необхідних для виробництва та реалізації товару і буде доцільним підприємствам, що використовують залучений капітал. У сільському господарстві зазначений метод рекомендується для введення в собівартість вартості землі чи пайового доходу.

Проміжне місце між витратними і маркетинговими займає *метод аналізу беззбитковості*, бо ґрунтується на обліку витрат і враховує залежність між попитом і пропозицією. Аналіз беззбитковості входить до складу будь-якого бізнес-плану, щоб визначити окупність виробництва продукції, та рекомендується підприємствам всіх напрямів спеціалізації і розмірів для встановлення мінімальних обсягів реалізації продукції на покриття витрат. Розрахунок ціни беззбитковості для різних обсягів виробництва дозволить обмежувати діапазон можливих цінових коливань у змінному ринковому середовищі.

Метод прямих витрат базується на поділі усіх витрат на прямі й непрямі. У м’ясному тваринництві до складу прямих змінних витрат відносять витрати на корми, ветеринарні препарати, підстилку, паливно-мастильні матеріали, робочий одяг, газ, воду, електроенергію, оплату праці та відрахування в соціальні фонди працівників, безпосередньо зайнятих у виробництві. Непрямі змінні витрати це витрати на зберігання продукції, зарплату допоміжного персоналу. За методом прямих витрат до калькуляції включаються тільки прямі виробничі, збутові та спеціальні експортні витрати. Зазначений метод можна застосовувати для посилення цінової конкуренції на внутрішньому чи зовнішньому ринку.

Підприємствам-експортерам сільськогосподарської продукції варто використовувати *метод маржинальної ціни* для конкурування на світовому ринку та при встановленні тимчасової ціни для завоювання ринку. Сутність *методу маржинального прибутку* полягає в додаванні до суми прямих витрат визначеної надбавки (маржі), в якій врахована частка постійних витрат і

прибутку. Цей метод може бути рекомендований для великих вітчизняних аграрних підприємств з поголів'ям більше 2000 голів великої рогатої худоби чи свиней і 25000 голів птиці, що складає 3 % суб'єктів господарювання серед підприємств м'ясного підкомплексу. Серед переваг методу зазначимо можливість встановлення цін для різних видів продукції залежно від обсягів збуту, каналу реалізації, варіантів оплати, регіону, в розрізі окремих контрактів. Найбільш ефективно, на наш погляд, застосовувати розглядуваний метод в птахівництві при формуванні гнучких цін на окремі види продукції (філе, крильці і т.і.).

Принциповою відмінністю маркетингового підходу до визначення ціни є формування її не в сфері виробництва, а в сфері реалізації під дією ринкових факторів. Витрати виступають лише межею економічної доцільності виробництва. Ціна встановлюється після аналізу інформації щодо обсягів попиту, пропозиції, характеристик товару та з урахуванням комерційного ризику.

Згідно з наробками О.Г. Шпикуляка [5, с. 112], доцільно обчислювати ринкову ціну на сільськогосподарську продукцію за алгоритмом (рис. 2).

Рис. 2. Алгоритм формування ціни продукції на ринку

Методи, орієнтовані на попит, враховують психологічні аспекти споживачів продукції. Особливо актуальні вони для домогосподарств та підприємств, що реалізують продукцію безпосередньо населенню.

Один із найефективніших є *метод споживчої оцінки*. Він базується на аналізі якісних і кількісних характеристик товару або величині економічного ефекту, який отримає покупець за час використання товару. Прикладом такого ціноутворення може бути позначка “без сої” на ковбасі марки “Сытний ряд”, спеціальне маркування на екологічних продуктах тощо. Метод споживчої оцінки стане доречним при визначенні цін на екологічно чисту продукцію, дієтичне м'ясо, наприклад телятину чи біле м'ясо птиці.

Для орієнтації покупця на високу якість запропонованого продукту варто використовувати *метод престижних цін*. Він рекомендується для ціноутворення на ринку племінних тварин у м'ясному скотарстві і свинарстві. Метод престижних цін рекомендується і для визначення ціни делікатесних

видів м'ясної продукції: гусячої печінки, вирізки, молочних поросят, м'ясо страуса.

При розробці роздрібних цін для власних маркетингових каналів стане доречним *метод неокруглених цін*.

Метод цінових ліній полягає у встановленні однакових цін для всіх товарів асортиментних груп, що вкрай важливо для ціноутворення на м'ясні субпродукти.

Пакетне ціноутворення передбачає торгівлю товарами в наборах, причому ціна набору нижча, ніж сумарна ціна товарів у наборі. Метод дозволить реалізувати продукцію, що користується меншим попитом. Цей метод стане доречним при формуванні ціни на цілі чи половинні туші в свинарстві та скотарстві.

Методи ціноутворення, орієнтовані на конкуренцію, передбачають використання однієї з трьох стратегій: адаптацію до поточних цін, послідовне зниження чи підвищення цін.

Орієнтуючись на середню ціну ринку, підприємство відмовляється від активної цінової політики та позбавляється від частини ризиків, пов'язаних з нею. Метод стане доречним для дрібних та середніх підприємств усіх напрямів спеціалізації, які не можуть дозволити собі проведення власної цінової політики чи не пропонують ринку особливого товару.

Встановлення власних конкурентних цін рекомендовано великим підприємствам з виробництва всіх видів м'яса, що можливо завдяки наявності достатньої кількості ресурсів для підтримки вибраного рівня цін.

В умовах закритої конкуренції між виробниками, коли вони ведуть боротьбу за одержання контракту, застосовують *метод тендерного ціноутворення*. Ціна формується головним чином з огляду на аналіз можливих пропозицій конкурентів і частково власних витрат. Вирішальну роль тут може відігравати престижність контракту для ділової репутації підприємства. Метод стане доцільним при формуванні цінових пропозицій контракту з метою участі в тендері, наприклад для поставок м'яса в шкільні заклади.

Економетричні методи використовують для математичного обґрунтування встановлення цін на нову продукцію залежно від її споживчих якостей та нормативів витрат на одиницю параметра.

Висновки

1. Запропоновані в роботі рекомендації щодо використання методів витратного і маркетингового ціноутворення є доцільними при формуванні цінової політики підприємства для підвищення ефективності реалізації продукції.

2. Витратні методи слід застосовувати для встановлення мінімальної ціни продукції від виробника та мінімальних обсягів реалізації з метою досягнення прибутковості сільськогосподарського підприємства. Для дрібних підприємств м'ясного скотарства та свинарства стане доречним метод повних витрат. Великим підприємствам варто звернутися до методу прямих

витрат для встановлення гнучких цінових пропозицій по різних каналах збуту, способах оплати і т.і..

3. Маркетингові методи застосовуються для визначення ціни реалізації в конкретних умовах конкурентного середовища і попиту на продукцію. Дрібним і середнім підприємствам слід орієнтуватися на середні ціни регіону збуту. Великим підприємствам рекомендується проводити власну цінову політику; цьому сприяє наявність фінансових ресурсів і вища фінансова стійкість.

4. Витратно-маркетингові підходи до ціноутворення в світлі сучасних інформаційних технологій та методів економіко-математичного моделювання складуть основу подальших досліджень.

Бібліографія

1. Статистичний щорічник “Сільське господарство України” за 2006 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2007. – 367с.

2. Сільське господарство. Зведені показники (1990–2007рр.). – http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/zp_u.html.

3. Ушакова Н.Г., Савицька Н.Л. Міжнародне ціноутворення: Навчальний посібник. – К.: ВД “Професіонал”, 2004. – 218 с.

4. Крючкова О.Н., Попов Е.Н. Классификация методов ценообразования // Маркетинг в России и за рубежом. – 2002. – № 4. – С. 32–53.

5. Шпикуляк О.Г. Концептуальні основи ціноутворення в умовах аграрної економіки: теоретико-методологічний аспект // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 107–114.